

De voordracht uitgesproken door prof. dr. Paul Th. van de Laar, hoogleraar stadsgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en directeur Museum Rotterdam, ter gelegenheid van de presentatie van het boek *De Prins Alexanderpolder en Rotterdam. Van veenmoeras tot polderstad*, op 22 februari 2013 in de Open Hof Ommoord.

Allemaal polderaars - Paul van de Laar

Prins Alexanderpolder, 2168. Hier volgt een extra nieuwsbericht van het ANP.

"Hedennacht heeft een grote storm ons land verrast. De Hollandse IJssel en de Nieuwe Maas kunnen het hoge water niet meer aan. Het ondenkbare is geschied; de Maeslantkering kan niet gesloten worden, meldt een woordvoerder van **Hoogwaterstaat**. De dijk bij Kralingseveer is doorgebroken en het water bedreigt Kralingen en stuwt op richting Capelle aan den IJssel. Delen van het Rotterdamse havengebied staan al onder water en de autoriteiten maken zich op voor het scenario dat ook de Alexanderpolder, een van de laagst gelegen gebieden van Nederland, niet langer veilig is. Gevreesd moet worden dat het Groen Hart binnen een week onder water staat". Tot zover dit extra bulletin.

Dames, en heren ik heb dit niet verzonnen. Het is een scenario waarmee we in de (verre) toekomst rekening moeten houden. En het staat, weliswaar in iets andere vorm, in het boek dat vanmiddag wordt uitgereikt. U kunt het lezen in het afsluitende hoofdstuk dat zich richt op de toekomst van de Prins Alexanderpolder. En dan is het verstandig stil te staan bij de gevolgen van de klimaatverandering. We maken ons allemaal zorgen over ons klimaat – althans op papier – en het is zeker niet ondenkbaar dat de Alexanderpolder overstroomt. De gelovigen in dit gebied zullen spreken van een verdiende straf voor ons hoogmoedige gedrag. Anderen zullen misschien teruggrijpen op het literaire beeld van Vondel waarin de waterwolf de Hollandse Leeuw uit de Alexanderpolder heeft verdreven. Want gaan we doen als de Alexanderpolder onderloopt? Ik denk dat we weer opnieuw beginnen met de drooglegging. Want zoveel veerkracht hebben we wel en we vinden vast wel een polderoplossing. De voor de hand liggende maatregel, ophoging van de polder is financieel niet haalbaar. Dan had men de polder na de Tweede Wereldoorlog anders moeten inrichten, maar daar was toen ook al geen geld voor. Maar een verstandige burger in de Alexanderpolder – en daar wonen er hier veel van – is vast op zijn toekomst voorbereid en rust zich uit met een Alexanderpoldernoodpakket. Dit bevat een opblaasbare, rubberen evacuatieboot, een noodrantsoen en een duidelijke instructiekaart om met de familie, of zelfs met de buurt, evacuatieoefeningen te houden. De hoogbouw in Het Lage Land biedt vermoedelijk geen bescherming meer, want de flats zijn in 2060 gesloopt, want bijna 100 jaar na het slaan van de eerste paal en de oplevering van de ERA-flats gelooft geen stedenbouwkundige meer in hoogbouw in de polder. De skyline is iets voor de stad, maar niet voor het verstedelijkte platteland.

Het leukste van geschiedenis is praten over de toekomst en dat te doen op basis van wat we van dat verleden weten. Deze kansen biedt dit boek volop. Ik vind het daarom ook een zeer geslaagd werk en daar wil ik alvast mijn complimenten voor maken. Het is goed dat het er ligt voor al die bewoners die de Alexanderstadsgeschiedenis willen lezen. Het boek biedt voor mij aanknopingspunten voor nadere reflectie als stadshistoricus van Rotterdam. Ik wil graag vanmiddag drie zaken uitlichten die naar mijn idee de relevantie van de studie van de Prins Alexanderpolder voor onze stedelijke, regionale en misschien wel nationale geschiedenis benadrukken.

1. De geschiedenis van de Alexanderpolder leert ons wat polderen betekent.

2. Prins Alexanderpolder is een mooie casestudy over de maakbaarheid van het land en sociaal-democratische stadsplanning.
3. Prins Alexanderpolders geschiedenis zegt ons veel over de relatie tussen platteland en de grote stad.

1. Polderen als cultuurbegrip

De Nederlander is een polderaar, dat is eigenlijk niets nieuws. Maar de betekenis van het polderen is in de loop van tijd wel veranderd. Wie in de database van de DNBL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren) het woord polderen intikt, komt in aanraking met een gevarieerd corpus aan literaire en wetenschappelijke teksten. Het zal geen verbazing wekken dat nogal wat verwijzingen een directe link leggen tussen het lage Hollandse en Zeeuwse land en de continue dreiging van het water, waartegen de stoere bewoners zich verweren. Dat is de heroïsche kant van het verhaal dat vooral ook buitenstaanders aanspreekt. Die hebben waardering voor de durf van Nederlanders die er bewust voor kiezen om beneden de zeespiegel te gaan wonen. Scherpe waarnemers zoals Edmundo de Amicis hebben met hun beschrijvingen van Holland en de strijd tegen het water en de waterwolf het beeld van Holland mede vormgegeven. Zoals Auke van der Woud dat zo mooi heeft verwoord in termen van een ontdekkingsreis in een onbekend klein land: “daar, aan de periferie van de oude Europese culturele machtscentra, leefde een volk met opmerkelijke klederdrachten (klompen!), bijzondere zeden en gewoonten (eenvoud en properheid) in een natuurlijke en gebouwde omgeving die bij uitstek ‘schilderachtig’ was”. De Amicis schrijft daarover: “En als men nu bedenkt, dat zulk een land een van de vruchtbaarste, rijkste en best geordende landen van de wereld is, begrijpt men hoe juist het zeggen is, dat Nederland een verovering is van de mens op de oceaan. (...) Het is een kunstmatig, een “gemaakt” land; de Nederlanders hebben het gemaakt, het bestaat omdat de Nederlanders het bewaren, het zou verdwijnen als de Nederlanders het verlieten.”

Past het verhaal van de Prins Alexanderpolder ook in het heroïsche beeld? Uit de titel van het boek, *Van veenmoeras tot polderstad*, volgt in ieder geval dat er iets groots gepresteerd is. Maar laten we niet vergeten dat ook het veenmoeras mensenwerk was. Feitelijk hebben we het water zelf gecreëerd door met niets ontziende ijver en zonder zich rekenschap te geven van de gevolgen het veengebied af te graven. Door het afsteken en baggeren van laagveen voor turfwinning – turf was de belangrijkste en goedkoopste brandstof – ontstonden sinds het einde van de zeventiende eeuw grote waterplassen. Het waterrijke gebied wordt halverwege de negentiende eeuw onder leiding van Jan Anne Beijerinck land teruggewonnen op het water. Landherstel is noodzakelijk geworden om de grote plassen te dempen en feitelijk het gebied te behoeden voor een ecologische ramp. Zo’n 2.600 m² wordt met stoomkracht drooggemalen. De Noordplas bij Kralingen – de Kralingse Plas – blijft behouden, maar de overige plassen worden gedempt. Het is een groot werk, maar in vergelijking met de Haarlemmermeerpolder of de Beemster is het een klein karwei. De belangrijkste reden om het plassengebied droog te maken is toch wel een economische. Iets anders verwacht je van Nederlanders toch ook niet! Het gebied moest winstgevend gemaakt worden door het in akkerland om te zetten. Later bleek dat de Alexanderpolder voor landbouw niet zo geschikt was. De Alexanderpolder werd een soort Westland – maar dan **Oostland** – dat vanaf de eeuwwisseling fruit en groenten leverde voor de sterk groeiende werkstad aan de Maas.

De grote droogmakingen en inpolderingen hebben een nieuwe dimensie aan ons cultuurbegrip toegevoegd. Om de Nederlandse cultuur, ook de hedendaagse te begrijpen, moet je teruggrijpen op wat het polderen heeft betekend voor de mentaliteit van de Nederlanders. Polderen is meer dan een waterstaatkundige klus. Het staat voor een planmatige attitude, de

gedrevenheid –een soort polderkoorts – om land her in te richten, te herverkavelen. Het is ingenieursarbeid met passer en liniaal.

Geert Mak schreef het al in *Nagekomen flessenpost* Nederlanders van polderen houden en sprak van een beheerszucht. “Het temmen van de wilde realiteit met een strakke ordening is een klassieke reactie in dit polderland (...). We trekken lijnen, we tellen en meten, we maken nieuwe burgers. Dit beeld is sterk geworden en in feite kun je zeggen dat het een metafoor is geworden voor hoe we in Nederland ook buiten de strikte polder te werk gaan. Mak legt een verband tussen onze polderrechtlijnigheid en de wijze waarop we in Nederland omgaan met andersdenkenden en culturen.

2. Polderen en de Maakbare samenleving

De polderervaringen hebben onze opvattingen over de maakbare samenleving en onze esthetische opvattingen gevoed. Het is een schoonheidsideaal geworden dat inmiddels diep in de Nederlandse cultuur is geworteld. Volgens Van der Woud onderscheidt het zich fundamenteel van het schoonheidsideaal van de overvloedige rijkdom die elders in Europa de culturele norm vormde. Dit ideaal is ook nagestreefd in de Prins Alexanderpolder; er is gepoogd een nieuwe schoonheid van het moderne functionalisme te scheppen.

Het is dit functionalisme dat zich ook goed leende voor nieuwe stedenbouwkundige experimenten. De naoorlogse polderjongens – en meisjes zoals in het geval van Lotte Stam-Beese - waren de gedreven idealisten die in Het Lage Land, het vlakke Hollandse land, een nieuwe utopie willen scheppen. Met het handboek van Le Corbusier op schoot gingen de moderne, hoogopgeleide polderjongens opnieuw aan de slag. De tuinbouwkassen moesten herschapen worden in de moderne woonkassen op niveau. De Prins Alexanderpolder werd een ideale proeftuin voor het experiment van de verticale stad, nieuwe woonmogelijkheden in het laaggelegen land. Van den Broek en Bakema, Rotterdams toonaangevend architecten van na de Tweede Wereldoorlog, presenteerden op E'55 de idealen van Rotterdam Woonstad op niveau. De maquette bestaat nog steeds en ligt in de Alexanderpolder, om precies te zijn het depot van Museum Rotterdam.

In de Prins Alexanderpolder beweert men wel eens is een generatieconflict uitgevochten tussen de idealisten, de utopisten, en de praktische georiënteerde stedenbouwkundige. Het is niet toevallig dat Lotte Stam-Beese dan in de buurt is. Ze bezat de gave op de juiste tijd op de juiste plaats te zijn in de buurt van het experiment. Groot geworden in de modernistische school van de architectuur in de Sovjet-Unie was ze pragmatisch genoeg om op tijd de spade letterlijk in de grond te planten. In Het Lage Land en Ommoord realiseerde zij een wijk op basis van de ervaringen die ze eerder had opgedaan in Overschie en Pendrecht.

Voor de stedenbouwkundige lag hier een prachtige opgave. Wat een uitdaging! Alexanderstad zou niet alleen een slaapstad mogen worden, maar dat was misschien nog wel de minste uitdaging. Nee, vooral het feit dat de polder zo'n 6 meter beneden ANP lag, prikkelde de stedenbouwkundige fantasie. De waterwolf moest met moderne stedenbouw bestreden worden. De angst voor het wassende water voedde de creativiteit, zagezegd en schiep de mogelijkheid voor grootschalige experimenten. Stam-Beese en haar entourage van modernisten speelden met de gedachte om de wegen te onderheien en te combineren met bebouwing. De gecombineerde wegwoningfundering bood de mogelijkheid tot maximale bewoningsconcentratie, een concept dat Rem Koolhaas later ook nog toepaste voor een nieuw model voor de Prins Alexanderpolder. Stam-Beese bedacht enkele hoofdbebouwingen boven de hoofdwegen waardoor de ruimte beschikbaar bleef voor tuinbouw en recreatie. Het moderne wegenlandschap zou zodoende de stedelijke bebouwing van de polder domineren: asfalt met bovenbouw in plaats van de typisch polderverkaveling.

Zo rigoureus wordt het allemaal niet, want er zijn voldoende praktische mensen die geheel in lijn met de poldertraditie naar praktische oplossingen zoeken, zonder dat de principes van het modernisme behoeven te worden losgelaten: wonen, verkeer, recreatie worden als een eenheid geïntegreerd.

Rotterdam is trots op zijn experimenten en de Prins Alexanderpolder, hoewel het zeker geen eenheid is, is geen grootstedelijk woongebied, maar evenmin is het een landelijk gebied. De Alexanderpolder is een tussenvorm die de kritiek op het modernisme op een goede manier heeft doorstaan. Het experiment is geslaagd. Natuurlijk zorgden de flats in Ommoord voor flatneurose en maakten wethouders en directeuren van woningbouwverenigingen zich zorgen om de leegstand. Wat is er erger dan Het Lage Land: het Lege Land. Zo leek het er op halverwege de jaren zestig toen nogal wat flatwoningen leegstonden en men zich zorgen maakte om het lege gezicht en het ontbreken van de huiselijkheid in de gerieflijke woning, terwijl bewoners snakten naar een woning. Maar toch werd al in een vroeg stadium duidelijk dat bewoners de woningen waardeerden, omdat ze de voordelen benadrukten en minder gebukt gingen onder de nadelen. Misschien had het wel te maken met de samenstelling van de bewoners. De eerste bewoners van Ommoord waren vooral jonge gezinnen uit Rotterdam. De huren waren destijds relatief hoog en dit prijsmechanisme zorgde voor een selectie in de polder. Hierdoor bleef de bevolking lange tijd redelijk constant wat economische positie en sociale status betreft. Hier woonden veel witteboorden: leraren, ambtenaren en kantoorpersoneel met hun gezinnen. Misschien ook wel die groepen die de sociaal-democratische experimenten steunden en geloofden in de maakbaarheid van polder en samenleving. Ongetwijfeld hebben deze bewoners van het eerste uur eraan bijgedragen dat Ommoord nooit het slechte imago van de Bijlmer heeft gekregen. Daar komt bij dat Alexanderstad in toenemende mate een stad op zich aan het worden is en de Alexanderpolderaar een bewuste bewoner is. Dat roept dan weer de vraag op: waar hoort de polder bij: Capelle aan den IJssel of Rotterdam?

3. Tussen Capelle aan den IJssel en Rotterdam

Het boek heeft niet voor niets als titel *De Prins Alexanderpolder en Rotterdam*. De geschiedenis van polderstad en de havenstad zijn nauw met elkaar verweven. Het is een casestudy over hoe Rotterdam als stad met zijn burens omgaat en hoezeer vanuit de Coolsingel wordt gedacht over de relaties met de omliggende gemeenten. Rotterdam schippert sinds eind negentiende eeuw tussen gemeentelijke samenwerking of annexatie. Het annexatiemodel is na de Tweede Wereldoorlog uit de mode geraakt en de stad heeft sindsdien gepoogd om met de burens tot goede afspraken te komen. Sinds de mislukking van het Openbaar Lichaam Rijnmond en de deconfiture van de stadsprovincie is er maar een weg: samenwerking. De Prins Alexanderpolder is wat dat betreft ook een opvallend gebied. De plassen die in de tweede helft van de negentiende eeuw werden drooggemalen, lagen niet in Rotterdam maar maakten deel uit van de gemeenten Hillegersberg, Kralingen, Capelle aan den IJssel, Nieuwerkerk aan den IJssel en Zevenhuizen. Sinds de annexatie van Kralingen, Hillegersberg, Kralingseveer en de diverse grenscorrecties ligt het grootste gedeelte van de Alexanderpolder wel in de gemeente Rotterdam, maar de geschiedenis en de toekomst van het gebied zijn nauw verweven met die van Capelle aan den IJssel en misschien ook wel Gouda. De wijk groeide gestaag en halverwege de jaren zestig was er sprake van de wording van IJsseldam, een nieuwe zelfstandige gemeente bestaande uit Alexanderstad, Capelle aan den IJssel en een deel van Zevenhuizen. Het was een initiatief van de burgemeester van Capelle aan den IJssel. Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland steunden het plan IJsseldam, maar Rotterdam was faliekant tegen en ging in de aanval met een voorstel tot annexatie van een stuk grondgebied van Capelle aan den IJssel. Een referendum in maart 1971 maakte een einde aan alle

onzekerheid. Bijna 92 procent van de bewoners gaf daarop aan Rotterdammer te willen blijven, waarna de Rotterdamse gemeenteraad het inmiddels tot Alexanderstad omgedoopt plan verwierp. Sindsdien staan Capelle aan den IJssel en Rotterdam met de ruggen naar elkaar. De beide gemeenschappen zijn in de loop der tijd niet naar elkaar toegegroeid en met enige regelmaat slaan de wethouders recht tegenover elkaar. Rotterdam meent dat Capelle aan het 'Calimero-complex' lijdt, maar onsmiskenbaar keek Rotterdam ook met enige naijver naar de bedrijven die hier nieuwe hoogwaardige werkgelegenheid creëerde. Capelle aan den IJssel werd zelfs door de WRR als een belofte voor de suburbanisatie genoemd. Maar als het aan de Capellenaren had gelegen was de stadsprovincie doorgedaan en Rotterdam als stad een kopje kleiner gemaakt.

De tegenstelling tussen Rotterdam en Capelle aan den IJssel, de maakbare stad van de sociaal-democraten versus de christelijke dorpscultuur van de Capellenaren, is na de Tweede Wereldoorlog uitgegroeid. De stadsmens ventileert zijn angst voor het platteland en associeert het met molens en het op klompen lopen. Dat is zo'n beetje de grootste angst voor een stadsmens. Deze angst, zo lees ik in het vandaag te dopen boek, leefde bij Rotterdammers die na de oorlog waren verhuisd naar de Prins Alexanderpolder. Ze hadden de plaats ingenomen van de tuinders en andere families die werden overgehaald om het Lage Land te verlaten om de bouw van de nieuwe moderne wonderwijk mogelijk te maken. Het doet denken aan de rivaliteit tussen de jeugdbendes uit de jaren zestig. De modernen die geloofden in de vooruitgang en die zich in Engeland profileerden met de slogan: *We are the mods*. Daartegenover de groep die de vooruitgang en alle nieuwe moderne attributen als bedreigend ervoeren. Het is voor een deel ook een schijntegenstelling. Ook mensen die zeggen van de stad te houden, waarderen de rust en landelijkheid maar men wil niet geassocieerd worden met het imago dat eraan kleefte.

Buitenstaanders hebben van de Prins Alexanderpolder een ander beeld dan de bewoners. Het is geen Rotterdam, maar ook geen Capelle aan den IJssel. Alexanderpolder, zo stellen de auteurs in dit boek, heeft nog het meeste weg van een gemiddelde Nederlandse gemeente. Niets bijzonders en als je er niets hebt te zoeken hoeft je er ook niet te komen. Maar het is wel opvallend dat mensen ondanks dit imago graag ervoor kiezen om hier te wonen. Onlangs is dat nog eens in onderzoek bevestigd. Dus als je eenmaal de stap hebt genomen en hier naar toe verhuist, is de kans groot dat je er niet meer weggaat. Je kunt letterlijk in Alexanderpolder wooncarrière maken en veel mensen blijken dat ook te doen. Tegelijkertijd willen de polderaars ook geen afstand nemen van hun stad, hoewel sommigen erkennen dat wat Gouda wel heeft Rotterdam ontbeert. Gouda noemde iemand uit de Prins Alexanderpolder op een symposium nog niet zo lang geleden "bewust gezellig" en dat is iets wat Rotterdam niet heeft. Maar hoe zorg je ervoor dat Prins Alexanderpolder "bewust gezellig" wordt?

In de plannen voor het nieuwe hart van Prins Alexander wil men meer inzetten op de gezelligheid en de uitgaansmogelijkheden van jongeren vergroten. Die zouden anders voor hun vertier teveel naar Rotterdam getrokken worden. Maar overdrijven we de betekenis van Rotterdam als uitgaansgebied voor deze doelgroep niet? Want soms denk ik wel eens dat Rotterdamse politici met enige jaloezie naar Alexanderstad kijken. Want ook Rotterdam heeft zo zijn kleinburgelijke opvattingen over de stad. Er zijn genoeg Rotterdammers die de ongecontroleerdheid en het chaotische van wat bij een wereldstad hoort niet altijd prettig vinden. Kunstenaars steken daar graag de draak mee. Zoals het literaire blad *Passionate* dat in 1998 deed. Rotterdam ging gebukt onder overlastgevende dichters. "De poëzie veroorzaakte namelijk overlast voor de flatbewoners tegenover het Bibliotheektheater. Ja, het was me volkomen duidelijk. Die mensen aan de overzijde waren natuurlijk allemaal naar het stadscentrum getrokken omdat het er 's avonds na zessen zo heerlijk rustig is. Weg uit die

levendige Prins Alexanderpolder, Beverwaard of Capelle aan den IJssel, waar het leven bruist van de nachtelijke activiteiten en je geen moment ongestoord naar GTST kunt kijken omdat er buiten weer één of andere culturele happening wordt aangekondigd. Zij waren allen in de stadsdriehoek komen wonen omdat het er al bijna zestig jaar doodstil is.” Ik ben benieuwd hoe het verder gaat met Alexanderpolder. Het blijft een interessante casus voor stadshistorici.